

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

DOI 10.15407/sociology2021.02.181

УДК 316

ОЛЕКСАНДР СТЕГНІЙ,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу методології і методів соціології Інституту соціології НАНУ (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

OLEKSANDR STEGNIJ,

Doctor of Sciences in Sociology, Leading Research Fellow at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

o.stegniy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7829-127X>

Біополітика в період пандемії COVID-19: дилеми суспільної безпеки та свободи¹

Соціальні наслідки пандемії COVID-19 можуть стати не менш складним випробуванням для глобального суспільства і національних держав, ніж медичні наслідки цього коронавірусу. Йдеться про істотний негативний вплив на громадянські свободи, якість життя, можливу зміну структури політичних переваг громадян. Пандемія вкрай загострила проблеми особистої свободи, свободи підприємницької діяльності та свободи пересування. В розпал пандемії суспільні дискусії зводились до ідеї, що у влади є два головні стратегічні варіанти дій: вироблення «колективного імунітету» та забезпечення «нульового поширення вірусу». Пандемія ставить питання рубя: як боротися із загрозами епідемії для здоров'я, одночасно захищаючи громадянські свободи, як співвідносяться суб'єктивні² та матеріальні права в межах дискусії, яким буде світ після пандемії коронавірусу?

1 Статтю підготовлено в рамках реалізації проекту 2020.01/0212 “Соціальні наслідки пандемії COVID-19 в контексті суспільної трансформації в Україні: соціологічний підхід” за грантової підтримки Національного фонду досліджень України для виконання наукових досліджень і розробок у 2021 році.

2 Під суб'єктивними правами тут розуміються офіційно визнані можливості, якими володіє фізична особа. Такі права виникають на підставі об'єктивного права, але їх використання завжди залежить від особистого бажання і розсуду індивіда.

Цитування: Стегній, О. (2021). Біополітика в період пандемії COVID-19: дилеми суспільної безпеки та свободи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 181–196.

Стаття має на меті окреслення головних регуляторних функцій біополітики за умов пандемії коронавірусу, зокрема виявлення оптимального балансу обмеження громадянських свобод і захисту суспільної безпеки.

Біополітика: від складової модернізації до захисту суспільної безпеки

Реалії пандемії, пов'язані з організацією різного роду локдаунів та карантинів, стали принципово новим етапом в розумінні біологічної влади як організації громадської охорони здоров'я. Термін «біовлада» в науковий обіг ввів Мішель Фуко у своїй роботі «Воля до знання» (1976). Він критикує суверенну владу, ґрунтовану на підкоренні й контролі, та пропонує біологічну модель управління, яка зважає на інтереси суспільства і є спрямованою на його виживання та зміцнення. Влада у нього являє собою сукупність владних відносин, які враховують складні історичні умови та ефекти. Французький соціальний мислитель описав владу, спираючись на поняття свободи і здатності до трансформації. Це дало йому змогу виступити на захист свободи суб'єкта, необхідної для того, щоб встановити відносини із самим собою та з іншими людьми.

Зокрема, він розглядав біовладу як продуктивну форму владних відносин, які здійснюються у профілактичній формі для максимального збільшення продуктивності, на відміну від примусу, властивого юридичній формі суверенної влади. На його думку, суверенна влада спроможна забрати або залишити життя, тоді як біовлада — це сприятлива для життя влада. В такому тлумаченні, біовлада є біополітичною формою влади, яка здійснює позитивний вплив на життя, допомагає оптимізувати та примножити його як таке, що підлягає *«точному контролю і всеосяжним правилам»* [Фуко, 1996: с. 250].

Під терміном «біополітика» М. Фуко мав на увазі спроби раціоналізації проблем, що їх утворюють перед практикою управління такі суспільні феномени, як здоров'я, гігієна, народжуваність, тривалість життя, расове розмаїття. Практики раціонального управління передбачають всеосяжний контроль над населенням як над живими біологічними організмами, який проникає в усі царини їхньої життєдіяльності. Біополітика прагне ставитися до населення як до *«безлічі живих істот, які співіснують і є наділеними конкретними біологічними й патологічними рисами, а тому належать до сфер специфічних знань і технік»* [Фуко, 2006: с. 148].

Для М. Фуко біополітика передбачає не тільки біотехнології, але й «людський капітал», в якому він наголошує важливість «хорошої генетичної оснащеності», що дає змогу мінімізувати біологічні ризики захворюваності й тим самим підвищити економічну ефективність використання індивіда. До сфер біополітики, які формують людський капітал, М. Фуко відносить виховання, освіту, медичне обслуговування, «рухливість» індивіда, тобто, схильність до міграції. При цьому він пропонує розглядати індивіда як підприємство («сам собі джерело доходів») та як інвестора, якого потрібно враховувати в економічних розрахунках [Фуко, 2010]. З цієї точки зору «протокол медичного сортування»¹ виглядає не

1 «Важко бути богом»: етичні та правові виклики медичного сортування. Одержано з: <https://www.vz.kiev.ua/vazhko-buty-bogom-etychni-ta-pravovi-vyklyky-medychnogo-sortuvannya/>

тільки вимушеним (внаслідок відсутності необхідної кількості лікарняних ліжок), але й свідомим відбором більш якісного людського капіталу (молодших за віком з більшими шансами вижити).

У контексті регулювання фізичного здоров'я громадян біовлада є стратегією домінування держави над суспільством для виконання певних управлінських завдань. У своїй праці «Народження соціальної медицини» він показує, яким чином система охорони здоров'я, яка має ексклюзивний «доступ до тіла» (у всьому сенсі цього виразу), була трансформована для поліційних цілей та виконання таких найважливіших функцій, як перепис населення, контроль за станом робочої сили, загальною чисельністю працездатного населення: *«Контроль суспільства над індивідами здійснюється не тільки через свідомість або ідеологію, але й у тілі й разом із тілом. Для капіталістичного суспільства найважливіші біополітичний, біологічний, тілесний виміри. Тіло — біополітична реальність; медицина — біополітична стратегія»* [Фуко, 2006: с. 94].

Медицина контролює все суспільство, маючи можливість спостерігати кожного, контролювати його життєдіяльність, ізолювати в разі необхідності від інших людей, констатувати інвалідність, смерть тощо. Перманентний запис і фіксація інформації в медичних картах кожного пацієнта допомагає отримувати повну картину актуального біологічного стану населення.

За цією логікою М. Фуко розглядав біовладу як одну з технологій держави зі створення того, що він називав *«дисциплінарними інститутами»*. Фуко відносив державні лікарні до числа ключових дисциплінарних інститутів поряд зі школами, гуртожитками, робочими кварталами, казармами й тюрмами. Тим самим потрібні владі норми імпліцитно кодувалися у чинні соціальні практики поведінки. Відтак «біологічне управління» допомагало владі тримати суспільство в потрібному тонусі підпорядкування, уникаючи звинувачень у відкритому порушенні громадянських прав і свобод. У результаті, згідно з Фуко, базові біологічні функції людини стають об'єктом політичної стратегії влади [Фуко, 2010].

Послідовник його концепції Антоніо Негрі зауважує, що влада в біополітичній або біоенергетичній формі завжди перебуває між опором і контролем, а її продуктивний і визвольний потенціал сприяє забезпеченню більш адекватних форм глобалізації: *«Концепція влади стає зовсім іншою, майже повністю постмодерною щодо платонівської традиції. Юридичні моделі суверенітету є предметом політичної критики з боку самої держави, яка характеризується мінливістю відносин підпорядкування, опору і непокори»* [Negri, 2008]. На думку А. Негрі, сам термін «біополітика» вказує на те, яким чином влада адаптується до нових умов з метою керування не тільки людськими індивідами, а й різноманіттям живих істот.

Біополітична інтерпретація влади у новітній час набуває поширення завдяки існуванню численних консенсусних відносин між силами, які влада координує, інституціалізує та структурує, і цілями, які не можуть бути зведені до тривіального використання «простої» сили. Мауриціо Лаззарато вважає, що головна політична проблема сучасного суспільства полягає у відсутності єдиного джерела верховної влади та наявності безлічі сил, які взаємодіють між собою у відносинах домінування/підкорення. При цьому він пропонує звернути ува-

гу на функціонування «малих механізмів», обмежуваних локальними спільнотами, які згодом можуть бути використані, трансформовані та узаконені у формі більш загальних механізмів — «у формі світового панування» [Lazzarato, 2006].

Традиція критичного осмислення біовлади як інструменту державної політики знайшла відображення в оцінках пандемії коронавірусу. Небезпека цієї пандемії для суспільства визначається як виникненням нової страшної інфекційної хвороби, так і провокуванням позамежних управлінських рішень влади. Розгортання обмеження прав людини відбувалося на тлі епідеміологічної кризи світового масштабу та відсутності апробованих підходів до її подолання.

Глобальний рівень поширеності пандемії COVID-19 виводить біовладу на принципово вищий рівень підпорядкування. Новітню біополітику можна розуміти як політичну раціональність, яка бере на себе управління життям і населенням як суб'єкт. Біовлада детермінує індивідуальне самопочуття і самосвідомість людей, істотно впливає на мікро- і макросоціальні зв'язки, обіцяючи здоров'я і пропонуючи захист від патогенних впливів.

На початок третьої хвилі пандемії (весна 2021 року) національними урядами був задіяний широкий спектр карантинних обмежувальних заходів, що впливають на дотримання прав людини: обмеження щодо пересування, моніторинг витрат через банківську картку для встановлення мапи поширення вірусу та моніторингу дотримання карантину, рейтинги громадян з точки зору ризику передання ними інфекції, перерви в роботі судових інституцій і звільнення в'язнів та тимчасово затриманих осіб через небезпеку поширення вірусу в місцях несвободи, закриття кордонів, обов'язкова перевірка температури тіла при появі в місцях концентрації людей, зобов'язання носити маски для обличчя в публічних місцях, введення ідентифікаційних карток про подолання вірусу.

Необхідність дотримання соціальної дистанції в період пандемії призводить до заміщення живого міжособистісного спілкування з найближчим соціальним оточенням, опосередкованим через новітні технології, та суттєво обмежує комунікаційний простір. Введення жорстких обмежень пересування, різноманітних карантинів проголошується владою як необхідність, аби розірвати ланцюг епідемічного зараження. Саме міркування біобезпеки, як невіддільної складової суспільної безпеки, дали підстави громадянам прийняти обмеження свобод, які раніше були для них неприйнятними.

З цього приводу Джорджо Агамбен зауважує: «Біобезпека виявилась здатною запропонувати абсолютне припинення всієї політичної діяльності й усіх суспільних відносин як вищої форми громадської участі» [Agamben, 2020]. Тому головним критерієм доцільності такого роду заходів є не тільки їхня епідеміологічна ефективність, а й утримання влади від зловживання надзвичайними повноваженнями, за висловом Д. Агамбена, від «терору охорони здоров'я».

Критики радикально-негативного погляду на карантинні заходи розглядають принципову можливість демократичної біополітики в умовах пандемії. Грецький філософ Панайотис Сотирис пропонує альтернативні варіанти трактування ідей М. Фуко на підставі його вельми реляційної концепції владних практик. Ідеться про можливість великомасштабних змін в колективних нор-

мах поведінки зі збереження здоров'я без паралельного розширення форм примусу. Сам Фуко у своїй останній праці «вказує на такий напрям, навколо понять правди, парресії й турботи про себе. У цьому вельми оригінальному діалозі з давньою філософією він запропонував альтернативну біополітику, що поєднує індивідуальну та колективну турботу без примусу» [Sotiris, 2020].

Сучасну біополітику слід розглядати як складову захисту суспільної безпеки, як стратегічну координацію національних урядів та глобального суспільства, потенційну здатність соціуму та його владних структур нормувати й регулювати біологічні небезпеки, зокрема поширення інфекційних захворювань.

Так, метою глобальної ініціативи COVAX є налагодження глобального механізму забезпечення доступності вакцин проти COVID-19 і акумуляції ресурсів для їх масового виробництва¹. Водночас деякі промислово розвинені країни не беруть участі в зазначеній ініціативі й укладають власні домовленості з фармацевтичними компаніями. Якщо країна розробляє дієву вакцину або закупує мільйони доз, вона має доступ першою. Для деяких забезпечених країн пріоритетність отримання вакцин переважає можливі ризики від їх застосування або моральні проблеми. Як приклад — Велика Британія попередньо замовила стільки вакцин, що на кожну людину в країні припадатиме по п'ять доз². Такий «вакцинний націоналізм» може призвести до зростання вартості вакцин і потенційно зробить їх ще менш доступними в бідних країнах.

Вакцинація глобального масштабу потребує не тільки зростання виробничих потужностей, а й створення розвиненої промислової системи. Китай, керуючись концепцією побудови глобальної спільноти здорового людства, ланцюги виробництва і поставок вакцин інтегрує в національну промислову систему. Використовуючи повною мірою переваги національної промислової системи, в Китаї налагодили висхідний і спадний потоки в ланцюгах виробництва і поставок. Поліпшення основних виробничих можливостей та усунення вузьких місць у технологічній сфері мають вирішальне значення для досягнення якісного зростання в межах стратегії «подвійного обертання»³.

При цьому сама царина виробництва вакцин від коронавірусу загострює геополітичну конкуренцію і, на думку президента Франції Е. Макрона, є «світовою війною» нового типу: *«Ми зіткнулися зі світовою війною нового типу, з атаками і способами дестабілізації з боку Росії, Китаю, спробами впливати за допомоги вакцин. Якщо ми хочемо цьому протистояти, нам необхідний суверенітет у виробництві вакцин»*⁴.

1 172 countries and multiple candidate vaccines engaged in COVID-19 vaccine Global Access Facility (див.: <https://www.who.int/news/item/24-08-2020-172-countries-and-multiple-candidate-vaccines-engaged-in-covid-19-vaccine-global-access-facility>).

2 Why 'vaccine nationalism' could doom plan for global access to a COVID-19 vaccine (див.: <https://bit.ly/3dUWTW5>).

3 Ван Ивэй, Чэнь Чао. Гонка вакцин: последствия для мировой экономики (див.: <https://bit.ly/3sTxmC8>).

4 Макрон заявив про «світову війну» нового типу через вакцини (див.: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/26/7287973/>).

Але проблема сучасної глобальної біополітики не обмежується «вакциним націоналізмом» та захистом суверенітету у виробництві вакцин. Навіть за умови суцільної імунізації населення багатих країн, зокрема Європейського Союзу, відсутність глобального контролю над вірусом у всіх регіонах світу вимагатиме подальших економічних витрат. За підрахунками експертів, відсутність доступу до вакцин в найбідніших країнах щорічно коштуватиме глобальній економіці близько 153 млрд дол., з яких країни ЄС мають витратити близько 40 млрд дол. У випадку рівного доступу найбідніших країн до вакцин проти COVID-19 країни з високим рівнем доходів отримають близько 4,8 дол. на кожен витрачений долар на поставку вакцин¹.

Громадянські свободи за умов пандемії

У жовтні 2020 року на відеоконференції ПАРЕ прозвучали застереження від зловживання надзвичайними повноваженнями з метою змусити опозицію замовчати або обмежити права людини. Члени асамблеї зробили наголос на тому, що всі надзвичайні заходи, яких вживають у відповідь на пандемію, мають бути обмеженими в часі. Поправки до Конституції не слід ухвалювати під час надзвичайного стану, а заходи з обмеження пересування та свободи зібрань є виправданими доти, доки вони відповідають суспільним інтересам і не є дискримінаційними. На засіданні засудили угорський закон про протидію коронавірусу, який дозволяє урядові призупиняти дію певних законів, відступати від деяких їхніх положень і вживати інших надзвичайних заходів, що можна розглядати як крок до авторитаризму в країні під виглядом турботи про населення².

Підґрунтям для радше негативного ставлення населення до державної біополітики з мінімізації соціальних наслідків пандемії є насамперед недостатня ефективність державної фінансової підтримки на період втрати роботи внаслідок запровадження жорстких карантинних заходів.

Рухи за соціальну справедливість особливо активізувалися в цей період. По всьому світу активісти зосередили свою енергію на виконанні п'яти функцій: соціального протесту (протестні акції виникли в деяких країнах, незважаючи на епідеміологічні ризики); захисту прав працівників; взаємодопомоги та солідарності; моніторингу політиків та народної просвіти (popular education). Ці п'ять функцій, притаманних зазначеним рухам під час пандемії, практики та аргументи, пов'язані з когнітивним виміром, інтерпретуючи епідеміологічну кризу та надаючи їй певного соціального значення [Pleyers, 2020].

Економічні наслідки пандемії примушують національні уряди до запровадження фінансової компенсації постраждалим. Конкретні форми таких заходів відрізняються залежно від доступних бюджетних ресурсів та особливостей

1 *COVID-19 and the cost of vaccine nationalism* (див.: <https://www.rand.org/randeurope/research/projects/cost-of-covid19-vaccine-nationalism.html>).

2 *Democracy, human rights and the rule of law must not become the pandemic's 'collateral damage'* (див.: <https://pace.coe.int/en/news/8045/democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-must-not-become-the-pandemic-s-collateral-damage>).

національного ринку праці. Головний вибір — між прямим захистом працездатних фізичних осіб і захистом через підтримку підприємств, на яких вони працюють.

Перший підхід домінує в США, де окрім виплат з безробіття федеральний уряд пропонує одноразові виплати особам з річним доходом, нижчим за 99 тис. дол., всім дітям молодшим за 17 років, а також спеціальні пов'язані з пандемією виплати для дітей шкільного віку. Підтримка підприємств залишається відносно обмеженою. Другий підхід переважає в Європі й передбачає фінансову підтримку найбільш постраждалих підприємств у вигляді податкових пільг, списання або тимчасового призупинення податкових зобов'язань, спеціальних позик за умови відсутності звільнених співробітників [Домбровски, 2020].

В Україні не всі обмежувальні заходи були сприйняті суспільством позитивно. Це пояснюється традиційним для транзитивних режимів низьким рівнем довіри до владних рішень та браком незалежних механізмів контролю за їх виконанням, відсутністю розуміння загрози пандемії внаслідок поширення в інтернет-просторі маніпулятивної інформації, а також суперечливістю введених обмежень з точки зору конституційних можливостей виконавчої влади щодо звуження прав людини [Соціологічна група «Рейтинг», 2020a,b; Коронавірус та карантин, 2020].

Для нашої країни особливо гострою стала проблема малого, середнього і мікробізнесу, оскільки такий бізнес є сферою працевлаштування для значної частини працездатного населення та розвитку місцевих територіальних громад. На початку квітня 2020 року, тобто в період весняного локдауну, переважна більшість респондентів (66%) негативно оцінювали державні превентивні заходи, зважаючи на можливі економічні труднощі, пов'язані з пандемією [Оцінка успішності влади, 2020]. За прогнозами UNICEF, понад 6 млн українських громадян можуть опинитися за межею бідності через соціально-економічну кризу, викликану епідемією коронавірусу [Бородчук, Черенько, 2020].

Введені в період весняного локдауну в Україні обмежувальні заходи були незаконними і виходили далеко за рамки оголошеної тоді надзвичайної ситуації (НС), яка передбачає суто комплекс заходів для усунення ситуації, що склалася, і порядок дій відповідних служб. З точки зору вимог режиму НС, незаконними виявилися: встановлені тоді заборони збиратися групами понад дві особи, виходити з дому людям, старшим за 60 років і дітям до 14 років без супроводу дорослих, а також відвідувати парки та прибережні зони.

Обмеження роботи організацій та підприємств вводилися відповідно до закону України «Про захист від інфекційних хвороб». Однак українське законодавство передбачає карантинні обмеження тільки для осіб, які хворіють на інфекційні захворювання, а не для всього населення. Весняні обмеження були б законними тільки в разі введення в країні режиму надзвичайного стану, включно з обмеженням пересування по території, заборонаю масових заходів, обмеженням руху транспортних засобів тощо [Відповідь, 2020: с. 12].

Робота міського громадського транспорту в режимі спецперепусток непропорційно обмежує права та можливості міських жителів. Метою такого обме-

ження проголошували зменшення мобільності, перехід на дистанційну роботу і, як наслідок, сповільнення поширення коронавірусу. Однак не всі види робіт, які не належать до критичної інфраструктури, можна виконувати дистанційно. Не всі роботодавці фінансово спроможні запровадити спеціальні перевезення для своїх співробітників, а система надання спецперепусток не враховувала життєвих потреб (включно з медичними) найуразливіших соціальних груп, мобільність яких критично залежить від громадського транспорту.

Профільні урядові структури України не використали досвід впровадження загальнонаціонального жорсткого карантину (локдауну) для адаптації вітчизняної медичної галузі до нової хвилі пандемії, зваження соціальних наслідків від упровадження політик обмеження громадянських свобод для різних категорій населення. Вкрай гостро постала потреба у превентивних заходах без призупинення економічної діяльності. Йдеться про проведення широкомасштабної перманентної інформаційної кампанії серед усіх верств населення щодо норм поведінки в умовах пандемії, насамперед необхідності дотримання санітарно-гігієнічних вимог до особистої гігієни, усвідомлення особистої відповідальності за поширення захворювання і вироблення колективного імунітету.

Як свідчить досвід України, кампанія з масової вакцинації населення потребує своєчасного інформаційного супроводження, без якого в суспільстві поширюється скептичне ставлення щодо доцільності цього заходу, насамперед через побоювання можливих негативних наслідків для власного здоров'я [Obodovska, 2021].

Фактологічне знання, або, за висловом провідного шведського статистика Ганса Рослінга, «фактологія» має виконувати функцію «інформаційної терапії» повсякденного життя людини, убезпечувати як від цілковитого нехтування епідемічними небезпеками, так і від поширення алармістських настроїв серед населення [Рослінг, Рослінг-Рьонльонд, Рослінг, 2019].

Водночас необхідні своєчасні оперативні державні заходи щодо додаткового страхування на випадок безробіття, податкові пільги, позики з нульовою процентною ставкою та субсидії на збереження зайнятості. Вкрай важливим виглядає цільове використання бюджетних коштів, спрямованих на боротьбу проти пандемії.

Унаслідок глобальної пандемії COVID-19 та жорстких епідеміологічних обмежень значно загострились питання кібербезпеки, адже кризові ситуації традиційно викликають активізацію різноманітних хакерських угруповань. При цьому пандемія актуалізує поєднання потреби в кіберспостереженнях та необхідності дотримання прав людини. Уряди шукають можливості збільшення точності відстежування як уже заражених людей, так і тих, з ким вони мали контакти, зокрема з використанням сучасних технологій. Однак нарощування можливостей такого виявлення може конфліктувати з правами людини [Челєпіс, 2020: с. 83–87].

В Україні для контролю за хворими коронавірусом розробили додаток «Дій вдома». У нього необхідно ввести низку персональних даних: повне ім'я, стать, дату народження, місце самоізоляції, номер телефону, місце роботи / навчання, геолокацію і багато іншого. Контроль за перебуванням в місці самоізоляції

здійснюється за допомоги фотографії людини з геолокацією і перевірки відповідності фотографії особі, що ізолюється. Часто траплялося, що через помилки в геолокації, збою роботи електронних карт або самого додатка людині доводилося доводити відсутність порушення карантинних обмежень або платити штраф, якщо довести невинуватість не вдалося. Поряд із тим програма дозволяє поліції збирати інформацію про людину та її соціальні зв'язки, оминаючи порядок, передбачений законодавством. Це актуалізує питання про межі втручання держави у життя громадян в умовах реальної загрози національній безпеці.

Система охорони здоров'я (включно з елементами поставок в ній) набуває нового значення як критична інфраструктура. Щоправда, й раніше елементи системи охорони здоров'я відносили до критичної інфраструктури, проте зараз фокус такого віднесення зміщується: від розуміння критичності як сфери циркуляції чутливих персональних даних пацієнтів у бік об'єктів, від яких залежить життя маси людей. При цьому рівень кіберзахисту таких об'єктів часто є незадовільним.

Очевидно, що за сучасних умов концепція біоуправління стосується насамперед національного, внутрішньодержавного рівня. Саме держава силою своїх повноважень встановлює певні управлінські режими, пов'язані із забезпеченням біовлади. Кожна держава вводить свої режими карантину, свої рівні обмеження прав людини в умовах пандемії, свої рівні економічної допомоги, свої медичні протоколи, свої режими допуску іноземців на власну територію.

Зокрема, український уряд застосовує з 1 серпня 2020 року поділ території нашої країни на карантинні зони залежно від рівня захворюваності на коронавірус¹. Зазначена практика спровокувала і факти оскарження органами місцевого самоврядування в судах дій та рішень центральних органів виконавчої влади щодо посилення карантинних заходів на їхніх територіях, і заклики до «громадської непокори» [Забезпечення прав і свобод людини, 2020: с. 5].

Особливість прояву дилеми обмеження громадянських свобод і суспільної епідеміологічної безпеки під час пандемії в Україні зумовлена вибіркоким використанням фіскальних заходів проти порушників карантинних обмежень, що пояснюється значною політизацією правової системи країни, втручанням органів виконавчої влади в діяльність судової гілки влади. Такі випадки не тільки призводять до падіння довіри до державних інститутів, а й створюють прецеденти для громадського невдоволення, викликаного порушенням принципів соціальної справедливості².

1 Постанова Кабінету міністрів України від 22 липня 2020 р. №641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2».

2 Як приклад численних безкарних порушень за участю представників влади можна навести інцидент з рестораном «Велюр» у Києві, власником якого виявився народний депутат від президентської парламентської фракції. Див.: Ресторан Велюр Тищенко продовжує порушувати карантин (<https://nv.ua/ukr/kyiv/velyur-znovu-porushuye-karantin-novini-kiyeva-50099828.html>).

Проведені емпіричні соціологічні дослідження дають змогу простежити дотримання умов карантину населенням України. На початок запровадження весняного локдауну 2020 року громадська думка демонструвала високий рівень стурбованості з приводу пандемії та підтримки введених заходів щодо забезпечення карантину. Так, наприкінці березня три чверті респондентів вважали за потрібне запровадження штрафів для пересічних громадян за порушення карантину [Соціологічна група «Рейтинг», 2020a]. Варто зазначити, що наприкінці листопада минулого року аналогічна кількість опитаних підтримувала введення штрафів за перебування у громадських місцях і транспорті без масок, а 60% підтримували введення штрафів для закладів, які працювали всупереч «карантину вихідного дня» [Соціологічна група «Рейтинг», 2020b].

Третя хвиля пандемії супроводжується істотним зростанням рівня тривожності населення України щодо можливості захворіти на коронавірус, насамперед серед старшої вікової групи та жінок. На початку квітня 2021 року 83% респондентів хвилювалися щодо здоров'я своїх близьких і рідних. Саме побоювання захворіти пояснює те, що в цей період упродовж місяця зросла з 56% до 65% підтримка введення «жорсткого карантину», а більш як половина опитаних (55%) зазначили, що будуть більше дотримуватися правил «жорсткого карантину», ніж навесні минулого року [Суспільно-політичні настрої населення, 2021].

Довготривала боротьба проти пандемії коронавірусу свідчить, що нас чекає законодавче закріплення норм і регламентів щодо реагування на пандемію не тільки на державному, а й на глобальному рівні. Частково це вже відбувається стосовно медичних протоколів лікування, затверджених глобальним інститутом в цій царині — Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Проте більш важливим стане глобальне регулювання міжнародного транспортного сполучення. І тут вже є ризик закріплення на практиці «біоапартейду», який випливає з концепції Мішеля Фуко. У міжнародних масштабах планують вводити Common Pass — перепустку пасажирів, яка дозволить переміщатися світом без 14-денного карантину. Цей захід ініційовано некомерційним фондом «Commons Project» Рокфелера і Всесвітнім економічним форумом у співпраці з представниками урядів 37 країн¹. Під його егідою планують створити загальну глобальну структуру, що дасть людям змогу документувати свій негативний статус COVID-19 в електронному вигляді та пред'являти його під час посадки в літак або перетину кордону. Схожа система вже діє в Китаї: кожна людина отримує «червоний», «жовтий» або «зелений» QR-код з урахуванням тестів на коронавірус та деяких інших параметрів. Для відвідування багатьох місць необхідно, щоб QR-код був «зеленим». Про можливість введення в Україні QR-кодів для публічних місць також заявив очільник українського уряду².

Вже зараз це стало практично загальнообов'язковою нормою застосовно до наявності негативного тесту на коронавірус. В подальшому такою універсаль-

1 *The Commons Project* (див.: <https://thecommonsproject.org/>).

2 *QR-коди та онлайн-запис на тести. Шмигаль розповів про нововведення уряду у боротьбі з COVID-19* (див.: <https://suspilne.media/80872-smigal-rozpoviv-pro-novovvedenna-uradu-uborotbi-z-covid-19/>).

ною глобальною перепусткою стане довідка про вакцинацію, а згодом і «біопаспорт», який стане більш важливим документом, ніж звичайне посвідчення особи. Зокрема, у Великій Британії обговорюється введення «ковідних паспортів» для тих, хто вакцинувався від COVID-19¹. Передбачається, що нововведення дозволить власникам нового документа більш вільно переміщатися країною, зокрема здійснювати робочі відрядження, на відміну від тих, хто відмовиться від вакцинації. Це поставить у нерівні умови цілі групи населення та обмежить у правах тих, хто з тих чи тих причин не захоче або не зможе вакцинуватися від коронавірусу.

Висновки

Масштаб і рівень потрясінь — як для світової економіки, так і для соціальних відносин, ментальних установок та цінностей — після завершення пандемії коронавірусу має спричинитися до незворотних трансформаційних змін глобального світопорядку. Таке бачення ґрунтується на відомій концепції глобального суспільства ризику У. Бека. Ризик і відчуття прийдешньої небезпеки стають постійними складовими життєдіяльності людської спільноти, тому оптимальна перебудова глобального суспільства, економіки та політики має враховувати можливі в майбутньому нові ризики та виклики негеополітичного характеру².

Пандемія COVID-19 коригує змістовне наповнення поняття національної безпеки з точки зору благополуччя людської спільноти, здатності національних урядів забезпечити належну інфраструктуру охорони здоров'я, екологічно безпечні умови проживання, дієздатну мережу соціального захисту дедалі більшої частки прекаріату серед працездатного населення.

Одна з цінностей нового світопорядку пов'язана з дилемою між свободою і безпекою, яку вкрай гостро поставила епідемія коронавірусу. Карколомне поширення різноманітних карантинних заходів істотно обмежило права людини, що викликало широку суспільну дискусію про допустимість та межі таких обмежень. Теза «*епідемія закінчиться, а обмеження залишаться*» стає вельми запитуваною. В умовах суспільства ризику баланс між свободою і безпекою, найімовірніше, буде зміщений на користь останньої.

Таким чином, незважаючи на політичну провокаційність такої установки, цінність свідомої відмови від свободи справді може залишитись у глобальному суспільстві після епідемії коронавірусу. Для українського суспільства такий сценарій суспільних відносин виглядає вкрай небезпечним без оперття на принципи правової держави, насамперед налагодження справедливого судочинства і неухильного дотримання законодавства всіма громадянами.

В умовах довготривалої пандемії коронавірусу оптимальний баланс обмеження громадянських свобод і захисту суспільної безпеки визначається насам-

1 *Equine Biological Passport* (див.: <http://gluck.ca.uky.edu/content/equine-biological-passport>).

2 *Coronavirus will change the World Permanently. Here's How. Politico, 19 March 2020* (див.: <https://www.politico.com/news/magazine/2020/03/19/coronavirus-effect-economy-life-society-analysis-covid-135579>).

перед ефективністю державних компенсаторних заходів стосовно найбільш постраждалих від епідемії соціальних груп, а також оперативним реагуванням на потреби сфери охорони здоров'я, першою чергою щодо матеріально-технічного забезпечення закладів невідкладної медичної допомоги, організації протиепідемічних заходів (вакцинації).

У фокусі соціологічної уваги має перебувати моніторинг соціальної протестної активності населення, зокрема рухів за соціальну справедливість, як один з показників вимірювання ефективності державної біополітики в подоланні соціальних і епідеміологічних наслідків пандемії. На окрему увагу соціологічної спільноти заслуговують соціальні наслідки вимушеного дистанційного режиму, формування нової локально-інноваційної парадигми людського розвитку — людини мережевої (*Homo Retis*).

Джерела

Бородчук, Н., Черенько, Л. (2020). *Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність*. Получено з: <https://uni.cf/3sz1O4q>

Домбровски, П.М. (2020). Дилеммы борьбы с COVID-19: кого спасать – предприятия или людей? Отримано з: <https://bit.ly/38R15nW>

Київський міжнародний інститут соціології (2020). Оцінка успішності влади та реакція суспільства на епідемію коронавірусу та політичні події в Україні. 7–11 квітня 2020 р. Отримано з: <https://bit.ly/3dxTFZF>

Рослінг, Г., Рослінг-Рьонлюнд, А., Рослінг, У. (2019). *Фактологія*. Київ: Наш формат.

Соціологічна група «Рейтинг» (2021). Суспільно-політична настрої населення. 6–7 квітня 2021 р. Получено з: <https://bit.ly/2OJq0TH>

Соціологічна група «Рейтинг» (2020а). Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв. Перша хвиля 25–27 березня 2020р., друга хвиля 28–30 березня 2020 р. Отримано з: <https://bit.ly/33ZmPfd>

Соціологічна група «Рейтинг» (2020b). Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв. 28–30 листопада 2020 р. Отримано з: <https://bit.ly/372KNrC>

Фуко, М. (1996). *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности*. Москва: Касталь.

Фуко, М. (2006). *Интеллектуалы и власть. Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Ч.3. Москва: Праксис.

Фуко, М. (2010). *Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коледж де Франс в 1978–1979 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.

Відповідь на виклики COVID-19 та права людини: огляд ситуації (2020). Київ: Центр Громадянських Свобод.

Центр Разумкова (2020). *Забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах поширення коронавірусної інфекції (COVID-19): особливості і шляхи удосконалення*. Київ: Заповіт.

Центр соціальних маркетингових досліджень SOCIS (2020). *Коронавірус та карантин: що українці про це думають? 23–30 квітня 2020 р.* Отримано з: <https://bit.ly/2Q9dbmB>

Челєпіс, А. (2020). Кібербезпека та COVID-19. Вплив пандемії коронавірусу COVID-19 на права, свободи і безпеку людини в інформаційній сфері (сс. 83–86). Київ: Політехніка.

Agamben, G. (2020). *The Invention of an Epidemic*. Отримано з: <https://bit.ly/3eiFqXM>

Lazzarato, M. (2006) From Biopower to Biopolitics. *Tailoring Biotechnologies*, 2 (2), 11–20.

Negri, A. (2008). Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics. *Mediations*, 23 (2), 9–26.

Pleyers, G. (2020). The Pandemic is a battlefield. *Social movements in the COVID-19 lockdown. Journal of Civil Society*, 16 (4), 295–312.

Obodovska, M. (2021). Trust in government: government crisis communication of vaccines (COVID-19 vaccine) in post-trust era. In: *Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуальні стратегії дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19* (с. 40–42). Київ: Наукова столиця.

Sotiris, P. (2020). *Against Agamben: Is a Democratic Biopolitics Possible?* Отримано з: <https://bit.ly/3n6TDLp>

Отримано 15.04.2021

References

- Agamben, G. (2020). *The Invention of an Epidemic*. Retrieved from: <https://bit.ly/3eiFqXM>
- Borodchuk, N., Cherenko, L. (2020). *Combating COVID-19 in Ukraine: Initial Impact Assessments on Poverty*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://uni.cf/3sz1O4q> [=Бородчук, Черенко 2020]
- Responding to the challenges of COVID-19 and human rights: an overview of the situation (2020). [In Ukrainian]. Kyiv. Center for Civil Liberties. [=Відповідь 2020]
- Chelepis, A. (2020). Cybersecurity and COVID-19. The impact of the coronavirus pandemic COVID-19 on human rights, freedoms and security in the information sphere (pp.83–86). [In Ukrainian]. Kyiv: Politehnik. [=Челепіс 2020]
- Dombrowski, P.M. (2020). *COVID-19 Dilemmas: Who to Save — Businesses or People?* [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://bit.ly/38R15nW> [=Домбровски 2020]
- Foucault, M. (1996). *The Will to Truth: Beyond Knowledge, Power and Sexuality*. [In Russian]. Moscow: Castal. [=Фуко 1996]
- Foucault, M. (2006). *Intellectuals and Power. Selected political articles, speeches and interviews. Part 3*. [In Russian]. Moscow: Praxis. [=Фуко 2006]
- Foucault, M. (2010). *The birth of biopolitics. A course of lectures given at the College de France in the 1978–1979 Academic Year*. [In Russian]. St. Petersburg: Science. [=Фуко 2010]
- Kyiv International Institute of Sociology (2020). Evaluation of the government success and the society reaction to the coronavirus epidemic and political issues in Ukraine. 7–11 April 2020. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://bit.ly/3dxTFZF> [=Київський міжнародний інститут соціології 2020]
- Lazzarato M. (2006) From Biopower to Biopolitics. *Tailoring Biotechnologies*, 2 (2), 11–20.
- Negri, A. (2008). Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics. *Mediations*, 23 (2), 9–26.
- Obodovska, M. (2021). Trust in government: government crisis communication of vaccines (COVID-19 vaccine) in post-trust era. In: *Issues in the development of sociological theory: Conceptual Strategies for the Study of Social Consequences of COVID-19 Pandemic* (pp. 40–42). Kyiv: Naukova stolitsia.
- Razumkov Center (2020). *Ensuring human rights and freedoms in Ukraine in the context of the spread of coronavirus infection (COVID-19): features and ways to improve*. [In Ukrainian]. Kyiv: Zapovit. [=Центр Разумкова 2020]
- Rosling, G., Rosling-Ronlund, A., Rosling, U. (2019). *Factology*. [In Ukrainian]. Kyiv: Nash format. [=Рослінг, Рослінг-Рьонлунд, Рослінг 2019]
- Pleyers, G. (2020). The Pandemic is a battlefield. Social movements in the COVID-19 lockdown. *Journal of Civil Society*, 16 (4), 295–312.
- Sociological group «Rating» (2021). *Socio-political postures of the population. 6–7 April 2021*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://bit.ly/2OJq0TH> [=Соціологічна 2021]
- Sociological group «Rating». (2020a). Ukraine in quarantine: monitoring of public sentiments. The first wave 25-27 March 2020, the second wave 28-30 March 2020. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://bit.ly/33ZmPfd> [=Соціологічна 2020a]
- Sociological group «Rating». (2020b). Ukraine in quarantine: monitoring of public sentiments. 28–30 November 2020. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://bit.ly/372KNrC> [=Соціологічна 2020b]

SOCIS Center for Social Marketing Research (2020). *Coronavirus and quarantine: what do Ukrainians think about it? 23-30 April 2020*. Retrieved from: <https://bit.ly/2Q9dbmB> [=Центр соціальних 2020]

Sotiris, P. (2020). *Against Agamben: Is a Democratic Biopolitics Possible?* Отримано з: <https://bit.ly/3n6TDLp>

Received 15.04.2021

ОЛЕКСАНДР СТЕГНІЙ

Біополітика в період пандемії COVID-19: дилеми суспільної безпеки та свободи

У статті розглянуто проблему дотримання балансу між необхідністю суспільної безпеки та потребою в захисті громадянських свобод за умов пандемії коронавірусу. Проаналізовано теоретичні напрацювання Мішеля Фуко щодо біовлади і біополітики, доцільність використання біологічної моделі управління для організації сучасних державних заходів протидії поширенню пандемії. Глобальний масштаб поширення коронавірусу виводить біовладу на принципово вищий рівень підпорядкування. Новітню біополітику слід розуміти як політичну раціональність, яка набуває суб'єктності та як така бере на себе управління життям і населенням. Сучасна біополітика має розглядатися як стратегічна координація національних урядів та глобальної спільноти, визначати потенційну здатність владних структур нормувати і регулювати біологічні небезпеки, зокрема поширення інфекційних захворювань. Ефективний міжнародний співпраці в подоланні пандемії перешкоджає «вакцинний націоналізм», використання сфери виробництва вакцин як інструменту геополітичної конкуренції. Біовлада детермінує індивідуальне самопочуття і самосвідомість людей, істотно впливає на соціальні зв'язки, обіцяючи належний захист від патогенних впливів та епідеміологічних загроз для здоров'я. Запровадження жорстких обмежень пересування, карантинних заходів обгрунтовується владою необхідністю розірвати ланцюг епідеміологічного зараження. Беззастережна важливість біобезпеки як складової суспільної безпеки зумовлює згоду громадян на обмеження своїх свобод, на яке раніше вони не погоджувалися. З огляду на це існує принципова можливість впровадження демократичної біополітики в умовах пандемії. В Україні ставлення у громадській думці до обмежувальних заходів влади визначається ефективністю компенсаторних пропозицій для малого бізнесу, насамперед щодо можливості збереження робочих місць та мінімізації фіскального тиску. Небезпека пандемії COVID-19 для сучасного українського суспільства полягає не тільки у масштабній епідеміологічній кризі, а й у небезпеці провокування незважених управлінських рішень влади. В такому соціально-політичному контексті зростає вагомість аргументів на користь поширення превентивних заходів без призупинення економічної діяльності, а саме проведення перманентної інформаційної кампанії серед населення щодо норм поведінки за умов пандемії.

Ключові слова: пандемія COVID-19, біовлада, біополітика, суспільна безпека, епідеміологічна безпека, обмеження громадянських свобод

АЛЕКСАНДР СТЕГНІЙ

Биополитика в период пандемии COVID-19: дилеммы общественной безопасности и свободы

В статье рассматривается проблема соблюдения баланса между необходимостью общественной безопасности и потребностью в защите гражданских свобод в условиях пандемии коронавируса. Анализируются теоретические наработки Мишеля Фуко относительно

биовласти и биополитики, целесообразности использования биологической модели управления для организации современных государственных мероприятий против распространения пандемии. Глобальный масштаб распространения коронавируса выводит биовласть на принципиально высший уровень подчинения. Нынешнюю биополитику следует понимать как политическую рациональность, приобретающую субъектность и в этом качестве берущую на себя управление жизнью и населением. Современная биополитика должна рассматриваться как стратегическая координация национальных правительств и глобального сообщества, определять потенциальную способность структур власти нормировать и регулировать биологические опасности, в частности распространение инфекционных болезней. Эффективному международному сотрудничеству в преодолении пандемии препятствует «вакцинный национализм», использование производства вакцин в качестве инструмента геополитической конкуренции. Биовласть детерминирует индивидуальное самочувствие и самосознание людей, существенно влияет на социальные связи, обещая надлежащую защиту от патогенных влияний и эпидемиологических угроз для здоровья. Введение жестких ограничений передвижения, карантинных мероприятий обосновывается властью необходимостью разорвать цепь эпидемиологического заражения. Безоговорочная важность биобезопасности как составляющей общественной безопасности обуславливает согласие граждан на ограничение своих свобод, на которое они раньше не соглашались. С этой точки зрения, существует принципиальная возможность внедрения демократической биополитики в условиях пандемии. В Украине отношение в общественном мнении к ограничительным мероприятиям власти определяется эффективностью компенсаторных предложений для малого бизнеса, прежде всего возможностью сохранения рабочих мест и минимизацией фискального давления. Опасность пандемии COVID-19 для современного украинского общества состоит не только в масштабном эпидемиологическом кризисе, но и в провоцировании невзвешенных управленческих решений власти. В подобном социально-политическом контексте возрастает весомость аргументов в пользу расширения превентивных мероприятий без приостановки экономической деятельности, а именно проведения перманентной информационной кампании среди населения относительно норм поведения в условиях пандемии.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, биовласть, биополитика, общественная безопасность, эпидемиологическая опасность, ограничения гражданских свобод

OLEKSANDR STEGNII

Biopolitics during the COVID-19 pandemic: dilemmas of public safety and freedom

The article considers the problem of maintaining a balance between the need for public safety and protection of civil liberties in a coronavirus pandemic. The theoretical works of Michel Foucault on biopower and biopolitics, the feasibility of using a biological model of government to organize modern government measures to combat the spread of the pandemic are analyzed. The global scale of the spread of the coronavirus brings biopower to a fundamentally higher level of subordination. Modern biopolitics should be understood as political rationality, which assumes the management of life and population as a subject. Modern biopolitics should be seen as a strategic coordination of national governments and the global community, to determine the potential ability of government agencies to regulate and regulate biological hazards, including the spread of infectious diseases. Effective international cooperation in overcoming the pandemic is hampered by «vaccine nationalism», the use of vaccine production as a tool of geopolitical competition. Biopower determines the individual well-being and self-awareness of people, significantly affects social ties, promising adequate protection against pathogenic influences, epidemiological threats to health. The introduction of strict restrictions on movement, quarantine measures is proclaimed by the authorities as the need to break the chain of epidemiological infection. The unconditional importance of biosafety as a component of public security determines the consent of citi-

zens to the restriction of their freedoms, to which they did not previously agree. From this point of view, there is a fundamental possibility of implementing a democratic biopolitics in a pandemic. n Ukraine, the attitude of public opinion to the restrictive measures of the government is determined by the effectiveness of compensatory proposals for small businesses, primarily the ability to save jobs and minimize fiscal pressure. The danger of the COVID-19 pandemic for modern Ukrainian society lies not only in the large-scale epidemiological crisis, but also in the danger of provoking foreign government decisions. In this socio-political context, the weight of arguments in favor of the spread of preventive measures without suspension of economic activity, namely the conduct of a permanent information campaign among the population on the rules of conduct in a pandemic.

Keywords: COVID-19 pandemic, biopower, biopolitics, public safety, epidemiological danger, restriction of civil liberties